

УДК 347.44

М. М. Топоркова

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ЗА ДОГОВОРОМ ПОСТАЧАННЯ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ

З урахуванням проведеного аналізу різних концепцій учених, положень нормативно-правових актів. Зроблено висновок, що, розглядаючи відповідальність за договором постачання побутовому споживачу теплової енергії, слід зважати на специфіку предмета договору і те, що однією зі сторін виступає споживач-громадянин.

Цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язань, як і відповідальність, визначена іншими галузями права за відповідні порушення, є мірою правового впливу на особу за скоєне нею правопорушення. Цивільно-правова відповідальність – це покладання на особу, що відповідальна за невиконання або неналежне виконання зобов'язання або за порушення зобов'язання, що охороняються законом права, несприятливих майнових наслідків, передбачених правовою нормою.

Сторони цивільного правовідношення повинні знати, що невиконання ними своїх зобов'язань може спричинити порушення суспільних відносин, майнові втрати та інші несприятливі наслідки для іншої сторони і суспільства в цілому, і не допускати порушення своїх зобов'язань. Існує думка, що підставою виникнення відповідальності є не правопорушення, а існування зобов'язань, покладених на всіх без виключення учасників суспільних відносин.

У зв'язку з цим очевидно, що дана тема є актуальною, а з удосконаленням суспільних стосунків вимагає постійної уваги з боку не лише законодавця, але й учених-цивілістів.

Мета статті полягає у розкритті поняття цивільно-правової відповідальності та умов її настання за договором постачання теплової енергії.

У 1912 р. Г. Ф. Шершеневич називав правопорушення підставою цивільної відповідальності і виділяв умови притягнення особи до відповідальності: недозволена дія, заподіяння майнової шкоди, порушення суб'єктивного права і вина правопорушника [1]. І. О. Покровський писав про те, що цивільне право має своїм завданням усунути шкідливі наслідки, заподіяні правопорушенням, і для нього важливе одне – встановити, чи є явним те, що називається правопорушенням і що дає підставу застосувати відповідальність до його винуватця [2].

Г. К. Матвеев у 1955 р. запропонував вважати підставою цивільно-правової відповідальності склад правопорушення, що

включає сукупність об'єктивних і суб'єктивних елементів. До об'єктивних елементів належать: протиправна поведінка, її результат і причинний зв'язок між ними, суб'єктивним елементом є провина правопорушника. Г. К. Матвеев підкреслює, що за відсутності одного з вказаних елементів відповідальність не може настати [3]. У рецензії В. О. Тархова на роботу Г. К. Матвеева [4] наголошується, що відмінність між кримінальною і цивільно-правовою відповідальністю вельми істотна. Якщо в кримінальному праві завжди вирішується питання про винність лише однієї сторони, то в цивільному праві винними можуть бути визнані обидві сторони. Дана теорія більш підходить для застосування в кримінальному праві, ніж у цивільному, оскільки не враховує відмінностей між злочином і цивільним правопорушенням. Пізніше С. С. Алексєєв також зробив спробу об'єднати умови настання відповідальності і склад правопорушення. Критикуючи точку зору Г. К. Матвеева за поділ елементів складу на об'єктивні і суб'єктивні й невинуватене зближення їх з елементами складу злочину, С. С. Алексєєв пропонує розглядати як ознаки складу цивільного правопорушення об'єкт, суб'єкт правопорушення і його об'єктивну сторону (протиправність дій правопорушника, шкідливий результат і причинний зв'язок між ними) [5]. Така точка зору уявляється більш обґрунтованою, ніж запропоноване Г. К. Матвеевим розуміння складу правопорушення, оскільки С. С. Алексєєв не включає провину в число обов'язкових елементів правопорушення і говорить про точніше відображення специфіки відповідальності в цивільному праві. О. С. Іоффе і М. Д. Шаргородський зауважують, що для наявності відповідальності необхідне суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння. Відсутність одного з вказаних елементів виключає відповідальність [6].

Відповідальність є однією з основних категорій, що використовується в правозастосовній діяльності взагалі і цивільно-правовій зокрема. Щодо природи юридичної відповідальності існує чимало різних точок зору. Так, В. А. Тархов вважає, що юридична відповідальність, яка регулюється правом, – це обов'язок усвідомлювати свої дії [7], а на думку О. Е. Лейста вона ніщо інше, як реалізація санкції норми права, тому що зміст санкції зводиться до встановлення певних юридичних наслідків поведінки [8]. Юридичну відповідальність нерідко розглядають як державно-примусове застосування до правопорушника будь-яких несприятливих для нього заходів. На думку В. П. Грибанова, юридична відповідальність є однією з форм державно-примусової дії норм права на порушників, що полягає в застосуванні до них передбачених законом санкцій, тобто заходів відповідальності, що тягнуть за собою додаткові несприятливі наслідки [9].

Одним із видів юридичної відповідальності є цивільно-правова відповідальність (і договірна відповідальність як її форма), яка володіє всіма властивими для неї ознаками: державно-примусовою дією, застосуванням уповноваженими суб'єктами до осіб, які допустили правопорушення, санкцій, що є заходами юридичної відповідальності. Цивільно-правова договірна відповідальність – це примусове застосування до порушника договору заходів (санкцій) майнового впливу, що відображаються на економічній сфері порушника, забезпечують таке майнове становище кредитора, яке склалося б при виконанні порушником узятих на себе відповідно до договору зобов'язань, що стимулюють нормальні відносини між учасниками цивільного обігу.

Майнові наслідки, що настають для кредитора в результаті порушення договору, отримали в законодавстві і юридичній літературі різні назви, зокрема шкода або збитки. Відповідно до чинного цивільного законодавства при невиконанні або неналежному виконанні договірних зобов'язань кредитор має право зажадати від боржника реального виконання договору, якщо це передбачено законом або договором. Але найбільш поширеним наслідком порушення договірних зобов'язань є відшкодування збитків, що охоплює як збитки, заподіяні договором в цілому, так і збитки, пов'язані з порушенням окремих умов, а також сплати неустойки.

З розвитком ринкових відносин, превалюванням товарно-грошових відносин над усіма іншими суспільними відносинами значно зросла роль цивільно-правового договору як способу регулювання відносин суб'єктів економічного обігу. Розширилася сфера застосування договірного регулювання. Водночас договір, як і будь-який цивільно-правовий інститут, має бути забезпечений захистом від порушень. Такий захист в першу чергу здійснюється за допомогою заходів цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Природно, що у зв'язку з розширенням сфери застосування договірного регулювання неминучі зміни і в інституті договірної відповідальності. Змінам піддаються не лише заходи відповідальності, але і саме поняття цивільно-правової відповідальності, система умов її настання.

У ст. 611 ЦК України вказується, що в разі порушення зобов'язань настають правові наслідки, встановлені договором або законом [10]. Так, якщо сторона договору не виконала договір або виконала з порушенням умов договору (неналежно виконала), вона зобов'язана відшкодувати кредиторowi збитки, заподіяні невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, сплатити неустойку. Згідно зі ст. 22 ЦК особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має

право на їх відшкодування. При цьому збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставинах, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Під неустойкою (штрафом, пенею), відповідно до ст. 549 ЦК, прийнято розуміти грошову суму або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання. Отже, відшкодування збитків і сплата неустойки є формами відповідальності підприємця за порушення договірних зобов'язань.

Розглядаючи відповідальність за договором теплопостачання побутового споживача слід зважати на специфіку предмета договору і на те, що однією зі сторін виступає споживач – громадянин.

Раніше законодавством України передбачалася обмежена за обсягом відповідальність організацій, що здійснюють постачання теплової енергії. Обмежена відповідальність полягала в тому, що енергозабезпечуюча організація обмежувалася сплатою штрафів, абонент був позбавлений права стягувати збитки. З ухваленням законів України «Про житлово-комунальні послуги», «Про теплопостачання» стягнення збитків стало можливим. Так, відповідно до ст. 24 Закону України «Про теплопостачання», споживач має право на відшкодування, згідно із законодавством, збитків, заподіяних постачальником, унаслідок порушення його прав, але за умови виконання ним своїх зобов'язань за договором [11]. Але через законодавчу ускладненість доведення факту наявності збитків у споживача процес відшкодування збитків став практично неможливим. Разом із тим слід зазначити, що на абонентів (споживачів) поширюється загальне правило про повну відповідальність і процес відшкодування шкоди спрощений, що, на наш погляд, створює певний пріоритет для теплопостачальних підприємств, тим самим порушуючи права споживача.

Аналізуючи положення ЦК України можна дійти висновку про те, що відповідальність сторін за договором теплопостачання споживачів обмежена рівною мірою стосовно обох сторін зобов'язання. Таким чином, коли споживачем (абонентом) виступає громадянин, що використовує теплову енергію для побутових потреб, теплопостачальна організація в разі порушення умов договору відповідає перед ним незалежно від провини як особа, що здійснює підприємницьку діяльність. Водночас розмір її відповідальності обмежений відшкодуванням реального збитку. Якщо ж умови договору порушує споживач – громадянин, він відповідає перед теплопостачальною організацією ли-

ше за винну поведінку і зобов'язаний відшкодувати лише реальний збиток.

Відповідно до законів України «Про житлово-комунальні послуги» [12] та «Про теплопостачання» теплопостачальна організація відповідає, перш за все, за необґрунтовані перерви в подачі теплової енергії. Переривання подачі теплової енергії споживачеві розцінюється як невиконання договірної умови про кількість теплової енергії, що підлягає відпустку, і порушення режиму її подачі. За вказані порушення договору теплопостачальна організація зобов'язана відшкодувати абонентові отриманий ним реальний збиток, якщо такий був йому завданий.

Якщо перерва була обумовлена необхідністю вжиття невідкладних заходів із запобігання або ліквідації аварій в системі теплопостачальної організації, ця організація може бути визнана невинною і звільнена від відповідальності. Теплопостачальна організація зобов'язана відшкодувати абонентові реальний збиток і у разі, коли вона, здійснюючи своє право, припинила або обмежила подачу абонентові енергії без його згоди, не виконала вимогу про негайне повідомлення його про це.

Несподіване відключення абонента від мережі забезпечуючої організації призводить не лише до пошкодження майна, що належить йому, але і до заподіяння шкоди здоров'ю людей.

Окрім відшкодування шкоди споживачеві, ст. 31 Закону України «Про теплопостачання» передбачає можливість вживання штрафних санкцій до особи, що порушила умови договору або положення Закону. Так, за постачання теплової енергії, параметри якої не відповідають державним стандартам, затвердженим нормативам на теплову енергію, умовам договору купівлі-продажу, що зафіксовано представниками теплопостачальної (теплогенеруючої) організації та споживача у відповідному акті, – у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, після трьох таких порушень постачальник теплової енергії сплачує штраф як за порушення ліцензійних умов. З метою запобігання самовільному (несанкціонованому) відключенню теплових мереж споживача від магістральних мереж теплопостачальної організації, що може призвести до заподіяння шкоди як постачальникові теплової енергії, так і іншим споживачам, ст. 31 Закону України «Про теплопостачання» передбачає стягнення з порушника штрафу в розмірі до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За водорозбір з систем опалення через крани та інші пристрої; самовільне підключення до систем опалення без укладання договору купівлі-продажу теплової енергії; роботу з пошкодженнями пломбами на приладах комерційного обліку теплової енергії або їх роботу з простроченим строком метрологічної повірки – у розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян. За перешкоджання або недопущення до систем теплопостачання та теплоспоживання працівників органів державного нагляду або представників теплогенеруючих (теплопостачальних) організацій при виконанні ними службових обов'язків – у розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Справи про накладання штрафів за порушення, визначені ст. 31 Закону України «Про теплопостачання», розглядаються органами державного нагляду (інспекціями) та органами державного регулювання в межах їх компетенції.

Керівник чи заступник керівника уповноваженого органу розглядає справу протягом 15 днів з дня отримання відповідних документів. Нормативними актами і договором теплопостачання передбачається відповідальність абонента за несплату або прострочення оплати отриманої теплової енергії. Теплопостачальна організація відповідно до ст. 611 ЦК має право стягнути із споживача (абонента) заподіяний ним реальний збиток. Крім того, вона має право вимагати сплати передбаченої ст. 611 ЦК, а також договором теплопостачання, пені, нарахованої на несплачену в строк суму. Стаття 25 Закону України «Про теплопостачання» також передбачає, що у разі несвоєчасних платежів за споживання теплової енергії споживач сплачує пеню за встановленими законодавством або договором розмірами. У разі відмови споживача сплачувати за споживання теплової енергії заборгованість стягується в судовому порядку.

Окрім заходів відповідальності теплопостачальна організація має право застосувати до абонента у разі несплати або несвоєчасної сплати ним за отриману теплову енергію заходи оперативного впливу, передбачені законами України «Про теплопостачання» та «Про житлово-комунальні послуги». По-перше, вона має право припинити подачу теплової енергії абонентові до повної оплати ним отриманої теплової енергії. Вказане право теплопостачальної організації ґрунтується на положеннях ст. 25 Закону України «Про теплопостачання», згідно з якими теплогенеруюча, теплотранспортна та теплопостачальна організації мають право обмежувати або припиняти постачання теплової енергії споживачам після письмового попередження, надісланого не пізніше ніж за три робочі дні, в разі заборгованості за спожиту теплову енергію в порядку, встановленому законодавством. По-друге, до абонента, що допускав істотне і неодноразове порушення термінів сплати за теплову енергію, теплопостачальна організація може застосувати і суворіший захід – звернутися до суду з позовом про розірвання укладеного з ним договору, тобто розірвати договір в односторонньому порядку, передбаченому ст. 651, 652 ЦК України. Так, теплопостачальна організація має право ініціювати припинення (розі-

рвання) договору теплопостачання у разі істотного порушення договору енергопостачання абонентом, зокрема у разі несплати за спожиту теплову енергію або неодноразове порушення термінів сплати за енергію (п. 2 ст. 651 ЦК).

Заходи оперативного впливу застосовуються до абонентів, що не забезпечують належний технічний стан і безпеку внутрішньобудинкових теплових мереж, приладів і устаткування. Застосування заходів оперативного впливу у вигляді припинення або обмеження подачі теплової енергії споживачеві (абонентові) можливо в разі невідповідності теплових мереж і устаткування вимогам ГОСТ.

Якщо споживачем (абонентом) є громадянин, що користується тепловою енергією для господарчо-побутових потреб, то як міру відповідальності теплопостачальної організації в разі неналежного виконання договору теплопостачання можна розглядати і таку санкцію, як зменшення вартості теплової енергії. В даному випадку порушенням є відхилення від якісних характеристик встановлених договором (п. 29 Правил надання послуг з централізованого опалювання, постачання холодної та гарячої води і водовідведення). Так, відповідно до п. 29 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалювання, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення», споживач має право на зменшення розміру плати в разі надання послуг не в повному об'ємі, відхилення їх кількісних або якісних показників від затверджених нормативів споживання [13].

Список літератури: 1. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Издательство Братьев Башмаковых, 1912. – 663 с. 2. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – М. : Статут, 1998. – 353 с. 3. Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М. : Юрид. лит. – 1970. – 312 с. 4. Тархов В. А. Рецензія / В. А. Тархов // Радянська держава і право. – 1986. – № 3 – Ст. 152. 5. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1994. – 220 с. 6. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. лит., 1961. 381 с. 7. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций / В. А. Тархов. – Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. – 331 с. 8. Лейст О. Э. Санкции в советском праве / О. Э. Лейст. – М. : Госюриздат, 1962. – 238 с. 9. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – 411 с. 10. Цивільний кодекс України : за станом на 15 серп. 2006 р. – Х. : Одиссей, 2006. – 424 с. 11. Про теплопостачання : закон України від 2 черв. 2005 р. № 2633-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 28. – Ст. 373. 12. Про житлово-комунальні послуги : закон України від 26 черв. 2004 р. № 1875-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 47. – Ст. 514. 13. Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідве-

дення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2005 р. № 630 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=630-2005-%EF>.

Надійшла до редколегії 11.02.2011

С учётом проведённого анализа различных концепций ученых, положений нормативно-правовых актов сделан вывод о том, что рассматривая ответственность по договору снабжения тепловой энергией бытового потребителя, следует учитывать специфику предмета договора и то, что одной из сторон выступает потребитель-гражданин.

Taking into consideration different conceptions of scientists, positions of legal acts, there is a conclusion made that examining responsibility according to an agreement of providing with thermal energy of a domestic user, it is necessary to take into account the specific of agreement's subject and that any user-citizen is one of the parties.